

ŠTĚPÁN JIŘIČKA

SRDCE, KOTLINA A HRADBA

POMSTA A ZAJETÍ GEOGRAFIE: PŘÍBĚH ČESKA

SRDCE, KOTLINA A HRADBA

Pomsta a zajetí geografie: Příběh Česka

Štěpán Jiříčka

Země, na které žijeme, nás odnepaměti utváří. Ovlivňuje podobu válek, moci, politiky a společenského rozvoje národů, které dnes obývají prakticky každický kout světa. Technické vymoženosti možná překlenují vzdálenosti mezi námi v duchovním i fyzickém prostoru, ale snadno se přitom zapomíná, že země, na které žijeme, pracujeme a vychováváme své děti, má obrovský význam a že rozhodování těch, kdo stojí v čele sedmi miliard obyvatel této planety, vždycky bude do jisté míry určováno řekami, horami, pouštěmi, jezery a oceány, jež omezují naše možnosti – jako to činily od úsvitu věků.

(Tim Marshall, V zajetí geografie)

Geografie je předmluvou k běhu lidských dějin.

(Robert D. Kaplan, Pomsta geografie)

ÚVOD: SRDCE EVROPY V GEOGRAFICKÉM SEVŘENÍ

Existují národy, jejichž identita je neodmyslitelně spjata s mořem. Jejich dějiny voní solí (a možná trochu smrdí rybami), jejich osud je vepsán do vln a přístavů. Pak jsou národy rovin, formované nekonečným horizontem, otevřené vpádům i nekonečným migracím. A pak jsou země jako ta naše, země usazená hluboko ve vnitrozemí kontinentu, obklopená věncem hor a protkaná řekami, které plynou ke vzdáleným mořím.

Česká republika je často označována jako „srdce Evropy“. Je to poetické, možná trochu vyprázdněné klišé. Ale podívejte se na mapu Evropy, ne na politickou, ale na tu fyzickou. Uvidíte, že na této metafoře je kus pravdy. Nacházíme se na křižovatce, na styku velkých evropských regionů – mezi germánským západem, slovanským východem a jihovýchodem, a také na rozvodí mezi Severním, Baltským a Černým mořem. Tato centrální pozice nám přinesla bohatství vlivů a kultur, ale zároveň nás vystavila neustálému tlaku, potřebě hledat rovnováhu a občas i pocitu obklíčení.

Tim Marshall ve své knize *V zajetí geografie* přesvědčivě ukazuje, jak fyzická mapa světa – hory, řeky, pouště, přístavy – neúprosně formuje osudy národů, určuje jejich možnosti a omezuje jejich volby na globální šachovnici. Robert D. Kaplan v *Pomstě geografie* jde ještě hlouběji do historie a argumentuje, že staré geografické vzorce a tlaky, ačkoliv se zdají překonané moderními technologiemi, se

neustále vracejí a ovlivňují současné konflikty a geopolitické uspořádání. Oba autoři vlastně připomínají zásadní, často zapomenutou pravdu: geografie není jen kulisa pro lidské dějiny; je jedním z jejich hlavních hybatelů.

Tato kniha se snaží aplikovat jejich pohled na Českou republiku. Chce ukázat, že i v měřítku středně velké vnitrozemské země má geografie obrovskou moc a že pochopení jejích základních rysů je nezbytné pro pochopení naší historie, naší identity i naší současné pozice ve světě. Proč je Česká republika zajímavým případem studia z geograficko-historické perspektivy? Právě pro tu kombinaci jejich klíčových rysů:

Zaprvé, unikátní struktura české kotliny. Věnc pohraničních hor – Šumava, Krušné hory, Jizerské hory, Krkonoše, Orlické hory, Beskydy i další menší pohoří – vytváří přirozenou, jasně vymezenou oblast. Tato „hradba“ po staletí poskytovala ochranu, formovala obranné strategie a přispívala k vytvoření pocitu sounáležitosti uvnitř této geografické mísy. Ale zároveň fungovala jako bariéra, ztěžovala spojení a ve 20. století se stala jevištěm tragického konfliktu o pohraničí, který ukázal, jak neúprosně může geografie diktovat politiku a lidské osudy (jak se to stalo v Sudetech a následně i ve zbytku země).

Zadruhé, již zmíněná centrální pozice. Být „v srdci Evropy“ znamenalo být neustále na křižovatce vlivů, ale také nárazníkem mezi většími mocnostmi a ideologickými bloky – mezi Svatou říší římskou a východem, mezi Habsburskou monarchií a Pruskem, mezi západní demokracií a sovětským komunismem. Ačkoliv nejsme a nikdy jsme

nebyli jediná či nejdůležitější geopolitická křižovatka kontinentu – hlavní osy moci, jako je například ta historická mezi Paříží, Berlínem, Varšavou a Moskvou, se nám často vyhýbaly – nic to nemění na faktu, že naše území bylo a je místem, kde se tyto vlivy lámaly a střetávaly. Tato pozice nás nutila manévrovat, hledat spojení a čelit důsledkům konfliktů, které se rodily jinde, ale odehrávaly se i na našem území.

Za třetí, nesmíme opomenout relativní malost našeho území a populace. V kontrastu s mnoha státy Evropy a hlavně světa, je naše fyzická velikost skromná. Tento fakt sám o sobě není hodnotící, ale zasazen do kontextu naší polohy a historie. Díky této danosti jsme se opakovaně ocitli ve stínu mocnějších a větších sousedů a tato danost se také stala významným faktorem ovlivňujícím naše strategické uvažování, vztahy s jinými státy a vnímání sebe sama.

A za čtvrté, protože tahle země je naše. Samozřejmě můžeme zkoumat geografii a geopolitiku jakékoli jiné země, a jistě bychom v ní našli fascinující příběhy a souvislosti. Ale jen málokdo cítí tak silné a niterné pouto k jiné zemi jako ke své vlastní domovině. Možná máme někdy dojem, že ji známe skrz naskrz. Často si myslíme, že naši krajinu známe dokonale – každou její horu, řeku, město i historický příběh. Přesto je vždycky dobré se o ní dozvědět něco nového a podívat se na ni z jiných úhlů. Věřím, že i tahle kniha vám otevře nové perspektivy na vlast, ve které žijeme, a pomůže vám lépe pochopit, proč je taková, jaká je, a jaké síly ji po staletí utvářely. A možná skrze pochopení krajiny, pochopíme i lépe sebe.

ČÁST I: FYZICKÉ ZÁKLADY – KRAJINA

JAKO JEVIŠTĚ DĚJIN

Kapitola 1: Kotlina a hradba – Pohraniční pohoří a jejich význam

Podívejte se na mapu Evropy a najděte Českou republiku. Co uvidíte? Zemi zhruba ve tvaru kosočtverce, usazenou hluboko ve vnitrozemí kontinentu. Pak si všimněte obrysu západní, jižní a severní hranice. Není to jen čára narýsovaná politiky na papíře; je to většinou zubatý, členitý, přírodou daný oblouk. Tuto hranici z velké části tvoří pásmo pohoří: od severozápadu Krušné hory, na severu Krkonoše a Orlické hory, na severovýchodě Jeseníky a Beskydy, na jihu a jihozápadě Šumava a Český les. Tato pohoří netvoří nepřerušitelnou, neprostupnou zeď, ale dohromady obepínají historické země Čech a Moravy jako mohutná přírodní hradba, vytvářející dojem obrovské geografické kotliny – jakési mísy usazené v srdci Evropy.

Tento základní geografický fakt – kotlina obklopená horami – je pravděpodobně tím nejdůležitějším, co formovalo dějiny, kulturu i identitu národa obývajícího české země. Pohraniční pohoří nejsou jen kulisou; jsou aktivním hráčem v dramatu českých dějin, fungujícím současně jako ochrana, bariéra, zdroj konfliktů i symbol.

Hradba proti světu: Geografie obrany

V dobách, kdy se armády pohybovaly rychlostí kroků pěšáků a koní, představovala tato pohoří významnou přirozenou obranu. Přechod přes horské hřebeny byl obtížný, vyžadoval znalost průsmyků a byl zdlouhavý. Útočníci ze severu, západu či jihu museli svou sílu koncentrovat na několika málo místech – v horských průsmycích a údolích řek, které horami prorážely. To dávalo obráncům uvnitř kotliny strategickou výhodu. Mohli lépe předvídat směr útoku a připravit obranu.

Po staletí tato pohoří pomáhala vymezovat území, které se stalo jádrem českého státu. Ne že by byla neprostupná – dějiny jsou plné příkladů vpádů a migrací přes tyto hranice – ale poskytovala přirozený rámec, který pomáhal udržet územní celistvost a odlišnost od sousedů s otevřenějšími krajinami (jako jsou roviny Polska či uherské pusty). Tato „hradba“ přispěla k pocitu náležet k určitému ohraničenému prostoru, k „české kotlině“, což je koncept hluboce zakořeněný v české psychice.

Bariéra a izolace: Cena za ochranu

Každá hradba však působí oběma směry. Zatímco pohoří chránila, zároveň fungovala jako bariéra, která ztěžovala spojení se sousedními zeměmi. Komunikace, obchod a pohyb lidí byly přirozeně omezeny. To mohlo vést k určité izolaci, pomalejšímu přijímání nových

myšlenek a technologií z některých směrů a koncentraci na rozvoj vnitrozemí.

Vliv na obchod je zřejmý – zatímco jiné národy s přístupem k moři nebo velkým splavným řekám snadno navazovaly vzdálené kontakty, české země byly vždy závislé na pozemních cestách a říčních systémech, které je propojovaly se zbytkem Evropy přes nebo skrz tyto horské bariéry. Tato vnitrozemská, kontinentální poloha, navíc „zajištěná“ horským prstencem, předurčila české země k odlišné cestě než přímořské či plošinné státy.

Život na okraji: Pohraniční regiony a Sudety

Život v pohraničních pohořích a jejich podhůří se vždy lišil od života v úrodných vnitrozemských nížinách (jako je Polabí nebo Jižní Morava). Drsnější klima, strmější terén a často méně úrodná půda znamenaly jiný způsob hospodaření a osídlení. Pohoří však zároveň nabízela zdroje – dřevo z rozsáhlých lesů, nerosty v podzemí.

Během středověku a raného novověku docházelo v těchto pohraničních oblastech k intenzivní kolonizaci, často za účasti obyvatelstva z německy mluvících zemí. Tito osadníci přinášeli nové technologie a způsoby hospodaření, ale zároveň vytvářeli oblasti s odlišným jazykem a kulturou podél politických hranic definovaných přírodou. Tato koexistence, zpočátku často kooperativní, se v 19. a 20. století změnila v hořký konflikt. Pohraniční pohoří vymezovala

oblast, kde žila významná německá menšina – později známá jako Sudety.

Fyzická geografie zde přímo vstoupila do politiky s ničivými důsledky. Mnichovská dohoda v roce 1938 a následná okupace českého pohraničí byla přímým důsledkem kombinace etnických nároků a geografické reality. Hory se staly frontovou linií a následně hranicí, za kterou nacistické Německo „osvobodilo“ své krajany, strategicky získalo kontrolu nad československým obranným systémem, který byl budován s ohledem na obranu právě v těchto horských oblastech. „Nejvyšším uměním války je podrobit si nepřítele bez boje,“ psal Sun c’ už před dvěma u půl tisíci lety a Adolf Hitler to dobře chápal. Geografie tentokrát nepomohla a hranice padla. Po roce 1945 a vysídlení německého obyvatelstva zůstaly mnohé z těchto pohraničních oblastí poznamenány demografickým propadem a specifickými socioekonomickými problémy, které přetrvávají dodnes. Hradba se změnila v jizvu na tváři krajiny i společnosti. Většina Sudet je dodnes vnímána jako periferie a ekonomická, sociální i demografická data potvrzují, že se tam žije jinak než ve vnitrozemí.

Hory jako symbol a identita

Navzdory (nebo právě kvůli) své roli bariéry a místa konfliktu, se pohraniční hory staly důležitou součástí české národní identity. Jsou opěvovány v poezii, zobrazovány v malířství. Hora Říp, i když technicky ne „pohraniční“ ve smyslu vysokých hřebenů, stojí

dominantně uprostřed krajiny a její význam jako symbol počátku českých dějin (příchod Praotce Čecha) podtrhuje význam vnitrozemské kotliny jako domova. Nejvyšší hora Krkonoš Sněžka nebo tajemná Šumava jsou chápány jako symboly „české země“.

Pohraniční pohoří tedy nejsou jen čarami na mapě nebo terénními překážkami. Jsou základním geografickým prvkem, který utvářel nejen fyzické hranice země, ale i její historický vývoj, vztahy se sousedy, vnitřní politiku a dokonce i národní sebevědomí. Sloužily jako štít i jako vězení, vymezovaly domov i místo konfliktu. Jejich role v českých dějinách je nepopíratelná a pochopení jejich významu je prvním krokem k pochopení toho, jak je Česká republika „v zajetí své geografie“. Ale hory nejsou samy; geografii určují i jiné mocné síly – jednou z nich je samotná poloha, a ta si zaslouží naši pozornost v další kapitole.